

Az *Érdy-kódex De tempore* részének exemplumai

Az *Érdy-kódex* exemplumai a korai magyar nyelvű írott történetmesélés első emlékei közé tartoznak, melyeknek forrásai több évszázados hagyományra visszavezethető latin nyelvű exemplumok voltak. A Karthauzi Névtelen történetkészítési gyakorlatát így az alapján írhatjuk le, hogy a kódex megfelelő szöveghelyeit összevetjük ezekkel a bonyolult szöveghagyománnyal rendelkező latin történetekkel. A kódex első, csonkán maradt részének, a *De tempore* résznek tíz beszéde tartalmaz exemplumot, összesen tizenhétet. A beszédek forrásai Horváth Cyrill és Vargha Damján kutatásai¹ szerint Temesvári Pelbárt prédikációi. A szakirodalomban a Karthauzi Névtelen forráshasználatával kapcsolatban általában megjegyzik, hogy az *Érdy-kódex* nem követi szolgáiban Temesvári Pelbárt prédikációit. Horváth János is megemlíti, hogy a kódex összeállítója „leginkább Pelbárt *De tempore* kötetére támaszkodik, de csak ritka esetben ragaszkodik hozzá szorosabban, s fejtegetések helyett inkább a históriás, rejtelmes és bizarr iránt tanúsít vonzalmat.”² Bán Imre szerint megfigyelhető, hogy a Karthauzi Névtelen „Pelbárt szövegeit jobban válogatja és rostálja”, illetve „világosan tagol, jól magyaráz, Pelbárt skolasztikus finomságait rendre kihagyja”.³ Madas Edit meglátása szerint pedig „Pelbárt kissé száraz, személytelen, kiszámítottan szabályos beszédei az ő kezén élvezetes olvasmánnyá, közvetlen hitelménnyé váltak.”⁴

A kutatás mindezidáig keveset foglalkozott a kódex exemplumaival és azok szövegbeli szerepével. Dolgozatom azt vizsgálja, hogy az exemplumok esetében mit is jelent Pelbárt szövegének lazább követése, illetve hogy az exemplumokban miből adódik az olvasmányosság, az előbeszéd közeliség hatása. Mivel az *Érdy-kódex De tempore* részének exemplumaiból még nem készült katalógus, dolgozatom mellékleteként közlöm az általam összegyűjtött példázatok betűhű átiratát.⁵ Az exemplumok összeválogatásakor Jacques Le Goff exemplum definícióját tartottam szem előtt, az ő

¹ HORVÁTH Cyrill, *Pelbárt és codexeink*, I, Budapesti Szemle, 1891, 171. sz., 382–400; Uő, *Pelbárt és codexeink*, II, Budapesti Szemle, 1891, 172. sz., 21–43; Uő, *Pomerius*, Bp., Singer és Wolfner, 1894; VARGHA Damján, *Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum: Kódexirodalmi tanulmány*, Bp., Szent István Akadémia, 1923.

² HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* = HORVÁTH János *Irodalomtörténeti munkái*, I, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2005, 645.

³ BÁN Imre, *A Karthauzi Névtelen műveltsége*, Bp., Akadémiai, 1976, 118.

⁴ *A néma barát megszólal: Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből*, szerk., MADAS Edit, Bp., Magvető, 1985, 553.

⁵ Az *Érdy-kódex*ből idézett részeket, illetve a mellékletben olvasható exemplumkatalógust a készülő hálózati kritikai kiadás alapján közlöm, amely a következő honlapról lesz elérhető: <http://sermones.elte.hu/erdy/>. Ezúton is szeretném megköszönni Haader Leának és Bakonyi Dórának, hogy megosztották velem az átirások legfrissebb változatát. Az exemplumok mai helyesírás szerinti, modernizált olvasata hozzáférhető lesz a nyelvemlékkódexek exemplumadatbázisában, a következő címen: <http://sermones.elte.hu/exemplumadatbázis>.

szempontjai minden különösebb probléma nélkül alkalmazhatók voltak a kódexnek erre a részére.⁶

A *De tempore* rész exemplumait három csoportba sorolom be az alapján, hogy milyen viszonyban állnak az őket tartalmazó beszéd forrásával. Az első csoport egyik alcsoportjába azok az exemplumok tartoznak, amelyeknek minden bizonnyal Pelbárt-beszéd volt a forrása, és ezt a forrásszöveget meglehetősen pontosan követik. Az első csoport másik alcsoportjába olyan exemplumokat sorolok, amelyeknek Temesvári Pelbárt lehetett a forrásuk, hiszen még az exemplum körüli szöveggörnyezet is nagy hasonlóságot mutat vele, magán az exemplum szövegén azonban a Pelbárt-szövegtől független hatások is látszódnak. A második csoportba azok az exemplumok tartoznak, amelyek nem olyan szöveggörnyezetben szerepelnek a Pelbárt-beszédben, mint amilyenben az *Érdy-kódex*ben. A harmadik csoportot pedig azok az exemplumok alkotják, amelyek feltételezhetően nem Temesvári Pelbárt valamelyik exempluma alapján készültek.

Temesvári Pelbárt prédikációjával szoros kapcsolatban álló exemplumok

1. Stiláris különbségeket mutató exemplumok

A korabeli fordítási szokásoknak megfelelően az *Érdy-kódex* exemplumai közül egy sem szó szerinti fordítása Temesvári Pelbárt exemplumainak. A legszorosabb kapcsolat abban az esetben áll fenn a két szöveg között, ha mindkét beszéd ugyanolyan szerkezetű (többek között például divisiók megegyeznek), ugyanannak a tételnek a bizonyítására hozzák az adott exemplumot, a történet szövegében pedig csak fordításból adódó stiláris különbségek vannak. Ilyen exemplum található a karácsony hajnali mise epistolájához írt beszédben, amely egy asszonyról szól, akinek eszébe jut Krisztus gyermek volta, könyörög hozzá, és ezért bocsánatot nyernek bűnei (lásd Melléklet II, 7. példa).

Ezt a történetet a Karthauzi Névtelen tehát bizonyára teljes mértékben Pelbárttól vette, a két szöveg között csak fordításból adódó eltérések vannak. Ilyen például az, amikor a magyar változatot erősebb, karakteresebb képiség jellemzi, mint a latint.⁷ Ezek tipikusan nevezhető stiláris eltérések, több szöveghelyre is jellemzőek, ugyanúgy, mint az a fordítási megoldás, amikor a Pelbártnál csak leírásként szereplő eseményeket a

⁶ Claude BREMOND, Jacques LE GOFF, Jean-Claude SCHMITT, *L'exemplum*, Brepols, Turnhout, 1982, 37–39. Az *Érdy-kódex De sanctis* részének exemplumait és az ott felmerülő exemplumfogalommal kapcsolatos problémákat jelen dolgozatomban nem tárgyalom.

⁷ „[M]ýkron magaban tert volna . lataa haat ketsseegnek kapwýan wagyon [...]” *Érdy-kódex*, 049b. „[C]um tandem redisset ad cor, de venia desperabat [...]” PELBARTUS DE THEMESWAR, *Sermones Pomerii de sanctis I. [Pars hiemalis]*, Augsburg, Johann Otmar, 1502, Sermo XVIII (*In nativitate Domini, Sermo tertius*), G. (E mű rövidítése a továbbiakban: PH. A Temesvári Pelbárttól vett idézeteket a készülő hálózati kritikai kiadás alapján közlöm, amely a következő honlapról érhető el: <http://sermones.elte.hu/pelbart/> – Letöltés ideje: 2013. november 10.)

Karthauzi Névtelen valamelyik szereplő szájába adja⁸ (ehhez lásd még például *Érdy-kódex*, 094a: az idősebb atya megszólaltatása; *Érdy-kódex*, 095b: az exemplum végén a pap magyarázata). Előfordul a fordított helyzet is, vagyis egyszer-egyszer egy Pelbártnál dialogikusabb részt a Karthauzi Névtelen egyszerűbb formában, leírásokkal ad vissza (például *Érdy-kódex*, 094a: a fiatal fráter panasza), az előbbi eltérések azonban többségben vannak az utóbbiakhoz képest. A magyar változat ettől időnként dramatizáltabb, élőbeszéd közelebb lesz, mint a latin. Ez azzal állhat összefüggésben, hogy az írott népnyelvi prédikációk eleinte jobban követhették a korabeli szóbeli népnyelvi prédikációkat, mint az írott forrásukat, mivel ott már bejáratódhattak bizonyos kifejezések, illetve fordítási eljárások. Így tehát nem meglepő, ha azt tapasztaljuk, hogy az *Érdy-kódex* szövege közelebb áll a szóbeliséghez, mint az általa fordított írásbeli változat.

A Hétben hagyó vasárnap episztolájához írt beszéd három exempluma esetében szintén biztosra vehető, hogy Temesvári Pelbárt volt a forrásuk. A három exemplum Pelbártnál is ugyanebben a sorrendben szerepel, ráadásul a beszéd divíziói is teljes mértékben megegyeznek, tehát nehezen elképzelhető, hogy a Karthauzi Névtelen ne az ő szövegét használta volna. Ennek ellenére ezekben az esetekben már nem csak stíláriis különbségek vannak a forrásszöveg és a fordítás között, hanem új mozzanatok is megjelennek a történetben. Ilyen található például a káromló asszonyról szóló példában, akit elragadott az ördög Szent Ferenc prédikációja közben (lásd Melléklet II, 17. példa). A Pelbárt-beszédben annyi szerepel, hogy az égbe ragadás után többé nem látták az asszonyt,⁹ a Karthauzi Névtelen pedig hozzát teszi, hogy az égben még hallatszott sírása-rívása.¹⁰

A szabad forráskezelés nyomait látjuk azokban az esetekben is, amikor a Karthauzi Névtelen a szerzetesrendi hovatartozása miatt változtat valamit Temesvári Pelbárt beszédén. Ilyen figyelhető meg például a karthauzi rend eredetéhez kapcsolódó exemplumnál (lásd Melléklet II, 4. példa), amely ugyan szerepel Pelbártnál is (TH 008 L), de az *Érdy-kódex* változatába több utalás van beleszőve, a példa végén pedig a kompilátor átírányít bennünket a kódex egy másik részletéhez, mondván, hogy aki erről többet szeretne megtudni, az Szent Brúnó legendájában megtalálja az egész történetet. Egy másik esetben a Karthauzi Névtelen beilleszt egy exemplumot, amely az egyébként általa pontosan követett Pelbárt-beszédben nem szerepelt. Ez a rövid kis történet Remete Szent Antal kísértéseiről szól (lásd Melléklet II, 9. példa), éppen csak utalás-szerűen, ezért nem is kell feltételeznünk, hogy ennek kedvéért új forrást vett volna elő, valószínűleg ezt saját maga fogalmazta. Ennek az exemplumnak a beillesztését azért

⁸ „[E]s azonnal erdemle menýböl zozatot Hallaný mondwan Býzýal mert megbochattatnak az te býneyd [...]” *Érdy-kódex*, 049b–050a. – „[E]t vocem de venia audire mox meruit [...]” PH 018.G.

⁹ „[E]t statim in aera rapta per daemones extitit et deinceps non est visa.” PELBARTUS DE THEMESWAR, *Sermones Pomerii de tempore I. [Pars hiemalis]*, Hagenau, Heinrich Gran, 1498, Sermo XLIII (*Dominica sexagesimae, Sermo quartus*), BB. (E mű rövidítése a továbbiakban: TH.)

¹⁰ „Azonnal ffel ragadaa az azzonýallatok [sic!] es mýnd addeeg výwee az eghen . mýg halhataak sýwasaat reewasaat [...]” *Érdy-kódex*, 095b.

tarthatta fontosnak, mert mint karthauzi szerzetes különösen tisztelte és ősénekin tekintette a remeteség atyját, Remete Szent Antalt.

2. A Karthauzi Névtelen műveltségének egyéni színezetére utaló exemplumok

A *De tempore* rész számos exemplumára jellemző, hogy bár bizonyára Temesvári Pelbárt valamelyik prédikációja volt az őket tartalmazó beszéd forrása, maga az exemplum olyan eltéréseket mutat a latin megfelelőjéhez képest, amelyek már nem magyarázhatók egyszerűen a szabadabb fordítás gyakorlatával. Ezekben az esetekben felmerül annak a lehetősége, hogy a Karthauzi Névtelen más forrást is a kezébe vett. Az azonban nem szokásos eljárás lenne, hogy a prédikáció szerkesztője pontosan követ egy beszédminitát, a benne lévő exemplumokat viszont kicseréli egy exemplumgyűjtemény vagy egy másik prédikációgyűjtemény exemplumválogatására. Sokkal valószínűbb, hogy ilyenkor a Karthauzi Névtelen műveltségének egyedi lenyomataira bukkanunk, aki hosszú évek prédikációs gyakorlatával a háta mögött a bizonyító történetek magyar változatának létrehozásakor mozgásba hozza mindazt a tudást, amit olvasmányjaiból merített. Úgy tűnik tehát, hogy a szabadabb fordítást olyan értelemben is kell értenünk az exemplumok esetében, hogy, mivel a kompilátornak nem célja a történet pontos fordítása, az általa ismert elemek, fordulatok segítségével újrameséli őket, valahogyan úgy, ahogyan az a szóban elhangzott magyar nyelvű prédikációk esetében is történhetett.

Jellemzően ilyesmire lehet gyanakodni olyankor, amikor a forrásszöveghez képest konkrétabb információval szolgál a magyar változat. A vízkereszt ünnepe között való vasárnap episztolájához írt beszéd példázata csak a magyar változatban szól egy bizonyos gazdag emberről, a mintájául szolgáló Pelbárt-beszédben csak egy közelebbről meg nem határozott „valaki” szerepel (lásd Melléklet II, 8. példa).¹¹ Ugyanígy jellegű kiegészítés található abban az exemplumban is, amely egy szerzetesről szól, aki Krisztus halálán elmélkedve megszabadult kísértéseitől (lásd Melléklet II, 12. példa): az az információ, hogy ez egy szerzetessel történt meg, csak az *Érdy-kódex* változatában szerepel, Pelbárt itt is csak egy „bizonyos emberről” beszél.¹² Ezek a figurák olyan tipikus exemplumszereplők, akiket az exemplumhagyomány ismeretében könnyedén bele lehet illeszteni egy-egy hiányos exemplumba.

Ehhez hasonlóan tekintem az olyan eltéréseket is, amikor az *Érdy-kódex*ben megjelenő új információ a prédikációirodalom közkincséhez tartozik, tehát a Karthauzi Névtelen

¹¹ „[P]eldaat veet rola zent Beda doctor : Vala Angliaban egy Kazdag ember . mykoron halalara ywtot volna . lataa haat az pokol ayttaa nytwan vagyon / Es nagyon meg rettene raytta [...]” *Érdy-kódex*, 070a. „Unde Beda refert, quod in Anglia *quidam* in extremis constitutus videns infernum sibi apertum pertimuit.” TH 021 O. [A kiemelések tölem. B. Zs. Á.]

¹² „[K]jyrol elljen peldaat olwaswnk az . zent atyaak eeleteeben / Vala egy lambor zeerzetes : ky oly yghen meg zomorodot vala erdeghy keseeertetek myatta . hogy sem dolgot sem ymachagot sem yras olwasaast sem eegyeb dolgot nem tehet vala [...]” *Érdy-kódex*, 082b.

„Nam exemplum narratur de *quodam* qui ita tristis pro huiusmodi tentationibus erat quod tedeat legere, orare et alia bona agere. [...] Haec in sermone Thesauri.” TH 032 R. [A kiemelések tölem. B. Zs. Á.]

telen kedvére hozzáadhatta történetéhez anélkül, hogy egy másik forrásszöveghez kellett volna nyúlnia. A kegyetlen fejedelemről szóló történet például azzal az értelmezési árnyalattal bővül a magyar kódexben, hogy a fejedelem azért kapta azokat a bizonyos kínzásokat a pokolban, mert ő is ugyanúgy kínoztatta saját jobbágyait (lásd Melléklet II, 11. példa). Ezzel szemben Pelbárt csak arról ír, hogy kegyetlen volt az alattvalóival, de azt nem mondja, hogy ugyanilyen módon kegyetlenkedett volna.¹³ A középkorban közhelynek számított az a képzet, hogy a bűnösök olyan büntetést kapnak a pokolban, amilyen bűnt elkövettek életükben. Salamon mondásaira hivatkozva („ut scirent quia per quae peccat quis, per haec et torquetur” Sap. 11:17) a prédikációkban is gyakran megjelenik ez a gondolat, sőt Johannes Herolt népszerű prédikációs segédkönyvében éppen ezzel az exemplummal kapcsolatban is szerepel.¹⁴ Akár az is elképzelhető, hogy a Karthauzi Névtelen ismerte az exemplumnak ezt a szövegváltozatát, de a motívum elterjedtsége miatt nem is szükséges ezt feltételeznünk.

Az álom és a látomás szintén tipikus elemei a példázatoknak. A kilencben hagyó vasárnapra írt beszédben egy ferences novícius a főszereplő, aki álmot lát, mikor el akarja hagyni a rendet, aminek hatására megváltoztatja döntését (lásd Melléklet II, 14. példa). Ehhez képest a prédikáció forrásában (ugyanúgy, mint a Pelbárt által hivatkozott Meffret-beszédben is) nincs szó elalvásról, Szűz Mária karjaiban a gyermek Jézussal egyszerűen csak megjelenik a templomban.¹⁵ Úgy tűnik, hogy az exemplumirodalomban nincs jelentős különbség egy álom, egy látomás vagy egy valósként leírt esemény között: mindegyiknek ugyanolyan a bizonyító ereje, így megegyező funkciójuknak köszönhetően felcserélhetők egymással. Ilyen jellegű cserét láthatunk a *Székelyudvarhelyi kódex* egyik exemplumában is, amely szintén egy Mária-csodát ír le, központi alakja pedig egy ritkán gyógyó szerzetes. Waldapfel József hívja föl rá a figyelmet, hogy a magyar változat az Antoninus Florentinusnál olvasható variánsához áll a legközelebb, azt leszámítva, hogy ő vízióknak nyilvánítja a szerzetessel történeteket, a magyar változat

¹³ „[K]jt mykoron meg kerdöttek volna . my oka volna az nagy keennak . feleletöt teen mondwan hogÿ : volna egy nagy kegyetlen fejedelem . es . ew zolgaÿt Iobaggÿt ew ees azonkeppen nywzttá foztotza volna . Azert zenwedne ollÿan keent istennek ÿgaz ÿteeletÿ zerent.” *Érdy-kódex*, 079a.

„Cuius cruciatus causam cum requisivisset, dictum est ei: Iste fuit princeps potens, *crudelis in subditos, et bona pauperum excorians*, ergo maligni spiritus eum sic torquent divino iudicio.” TH 029 R. [A kiemelések tőlem. B. Zs. Á.]

¹⁴ Johannes HEROLT, *Sermones Discipuli in Quadragesima*, Venezia, Giovanni Antonio Bertano, 1599, 138 (*Exemplum LVIII, Quidam vidit poenas damnatorum*).

¹⁵ „Mÿkoron bel meent volna az zent egyházban essek le ÿmachagra az Sacrariom elöt hol ott zoktaak az oltarÿ zentsseegöt tartanÿ hogÿ meg halalnaa wr istennek es Azzonÿwnk zÿz marianak myndden ÿo Teetemeenÿekröl . es bwlchwt veween el kÿ meenne azonközben le haÿtaa fejeet es el zwnnÿjada : Es ÿme lataa az zÿz mariat hogÿ az zelenczeet nÿtta volna . kÿben az zentsseeg tarttatÿk vala.” *Érdy-kódex*, 090b–091a.

„Intravitque ecclesiam et coram sacro Eucharistiae prostravit se et salutans Beatam Virginem licentiaivit se a Christo et Beata Virgine. *Et ecce vidit, quod Beata Virgo aperuit pixidem in qua erat sacramentum* [...]” TH 038 Q. [A kiemelések tőlem. B. Zs. Á.]

pedig – sok más latin nyelvű rokonával összhangban – valóságos eseményekként írja le azokat.¹⁶ Waldapfel ezt azzal magyarázza, hogy talán emlékezetből készült a magyar nyelvű exemplum, amely bizonyára igaz is, de csak az itt említett értelemben: azaz hogy fordítója valamilyen forrást követhetett, de a variálható részeket saját szája íze szerint egy azonos funkciójú elemre cserélte ki.

Az *Érdy-kódex* másod menyegzős vasárnapjának episztolájához írt prédikációjában egy igen meglepő képi megoldást találunk: egy elkárhozott rágalmazó hosszú nyelvéről sok-sok szerecsen gyermek csüng le (lásd Melléklet II, 10. példa). Temesvári Pelbárt ezzel szemben azt írja a forrásként szolgáló beszédének exemplumában, hogy ördögökkel volt tele az elkárhozott lélek nyelve, olyan módon, mint egy méhkas.¹⁷ Úgy tűnik, hogy ebben az esetben a Karthauzi Névtelen az ördög szinonimájaként használja a szerecsen gyermekeket, amely szintén egy régóta létező közhely. Így például a *Legenda Aurea* szerint is fekete gyermek képében jelent meg az ördög Szent Antal előtt,¹⁸ de magában az *Érdy-kódex*ben is akad erre a névcserére további példa.¹⁹ A Karthauzi Névtelen tehát ezen exemplum népnyelvi változatának elkészítésekor is a prédikációirodalomban széles körben elterjedt sablont használ fel, amivel új, izgalmas képi világú exemplumvariánst hoz létre.

Az egyház tulajdonát elfoglaló ispánról szóló példázatról, a benne szereplő két jelentősebb eltérés miatt, könnyedén feltételezhetnénk, hogy nem Pelbárt volt a forrása (lásd Melléklet II, 2. példa), ezt azonban cáfolja az a tény, hogy ugyanúgy, mint az összes idáig tárgyalt exemplum, a hozzá tartozó prédikáció egésze meglehetősen pontosan követi a szakirodalom által megállapított Pelbárt-forrást. A korábbiakhoz hasonlóan az itt található eltérések tehát a Karthauzi Névtelen olvasmányainak és műveltségének lenyomataként értelmezendők. Az egyik nagy különbség ismét egy, az *Érdy-kódex*ben pluszként megjelenő információ: míg Temesvári Pelbárt prédikációjában passzív alak fejezi ki, hogy azok a bizonyos elkárhozott lelkek a pokolban egy létrán *láthatóak*, addig a magyar változatban az egész pokolbeli eseményt egy „*jámbor*” látja.²⁰ Ez azért különösen

¹⁶ WALDAPFEL József, *A Székelyudvarhelyi kódex*, ItK, 1940, 364.

¹⁷ „Halalanak wtanna ýeleneek meg egý zomzeeggýanak haat nagý hozýw nyelwe vagýon . hogý ha mynd az földet eernee alaa es nagý týzes langos . es nagý sok zerechen germeköt [sic!] chýgnek rajtta [...]” *Érdy-kódex*, 077b.

„Exemplum legitur in summa praedicantium, quod quidam post mortem apparuit vicino suo cum longissima lingua quasi usque ad terram pendente, et totaliter ardente, quam dentibus continue manducando vorabat, qui *diabolis plenus erat, sicut alveare apibus* [...]” TH 029 M. [A kiemelések tőlem. B. Zs. Á.]

¹⁸ JACOBI A VORAGINE, *Legenda aurea, vulgo historia Lombardica dicta*, ad optimorum librorum fidem recensuit Johann Georg Theodor GRAESSE, Lipsiae, Librariae Arnoldianae, 1850, 104.

¹⁹ „[E]s ýme lata egý nagý zerechen kýralth egý nagý magass zekben ýlwen Es ew kewrwle sok zolgakat czwczakath koppýakat tarthwan / Monda az feketehe kýral . ky pokolbelý Satan vala [...]” *Érdy-kódex*, 293a. [A kiemelés tőlem. B. Zs. Á.]

²⁰ „[K]ýról eellýen peldat ýr . petrus damiani / vala eegý hispan ký nemýnemew örököt el foglalt vala . eegý zent egýhaztwl . Es azonközben ký mwlwan karhozeek eerette . ký ew wtanna byraa az es el karhozeek /

érdekes, mert a Pelbárt által hivatkozott Petrus Damiani változata²¹ is, és még számos egyéb latin variáns is (lásd Tubach katalógusában a 4762-es számú történethez tartozó forrásokat)²² úgy meséli el az itt leírt pokolbeli jelenet, hogy azt egy „religiosus vir” látta. A Karthauzi Névtelen minden bizonnyal ismerte ezt a szöveghagyományt is.

A másik igazán karakteres motívum, amelyben az *Érdy-kódex* exempluma eltér Temesvári Pelbárt szövegváltozatától, az elkárhozott lelkek büntetésének eszköze: míg a latinban létrán vagy lépcsőn állnak a lelkek, addig a magyar szövegben nagy tüzes keréken forognak fel és alá.²³ A hivatkozott Petrus Damiani-szöveghely és a többi rokon változat szintén a „scalae” szót tartalmazza, sőt a történetet részletesebben leíró variánsok azt is hozzáteszik, hogy a létrán mindig eggyel lejjebb léptek az elkárhozottak, ha új leszármazottjuk érkezett a létrára.²⁴ Ennek alapján azt gondolhatnánk, hogy a Karthauzi Névtelen rontotta el a szöveget, mert nem értette meg az exemplum képességét, és félrefordította a „scalae” szót. Ez már önmagában is kevésbé valószínű magyarázat lenne – hiszen miért ne ismerte volna a szó jelentését, és a félreolvasás esélye sem igazán merülhet fel –, de ha utánanézzünk a tüzes kerék motívumának, megint csak arra a megállapításra juthatunk, hogy a Karthauzi Névtelen egy általa is jól ismert, hosszú múltra visszatekintő, a prédikációirodalomban széles körben használt képre cserélte fel a latin szöveg létráját. A pokolbeli kerék legelső keresztény változatai a Kr. u.-i első századokig vezethetők vissza, egészen a pokoljárásokat leíró apokrif iratokig, a kép népszerűsége pedig még a 15. században is tart. E századból ismerjük ábrázolását például kalendáriumban (lásd Melléklet I) és ars moriendi-ben is.²⁵ A pokolbeli tüzes kerék tehát közismert volt a középkorban, az exemplumban szereplő eszközök kicserélésére pedig számos példát találhatunk. Jó példa erre a *Székelyudvarhelyi kódex* egyik exempluma,

Annak wtanna harmadýk negýjedýk týz ýžýk mýnd pokorra zallanak eerette / ýjeleneek meg egý lambornak es lataa haat pokolnak keennýaban mýnd týzen es nagý týzes kerekõn forognak ffel es alaa es egý mast atkozýaak eerette hogý eegýk masra hamýss ýozagot hagýot volt / annak okaert meltan halazttýa wr isten az ollýan ýteeletõt az wtolso ýteelettre [...].” *Érdy-kódex*, 021a. – „Exemplum narrat Petrus Damiani de decem comitibus, qui omnes damnati fuerunt successive propter quoddam praedium, quod primus ex illis progenitor sequentium abstulerat iniuste ab ecclesia Metensi, et *visi sunt* in una scala infernali. Primus in fundo, secundus in secundo gradu scalae, et sic consequenter usque ad ultimum unus alterum de hoc maledicens.” TH 007 C. [A kiemelések tőlem. B. Zs. Á.]

²¹ „Post cuius obitum *quidam religiosus vir* per spiritum ad inferna descendit; praesatumque comitem in supremo gradu cuiusdam scalae positum vidit.” PETRUS DAMIANI, *De abdicatione episcopatus VI*, PL 145, 433–434. [Kiemelés tőlem. B. Zs. Á.]

²² Frederic C. TUBACH, *Index Exemplorum: A Handbook of Medieval Religious Tales*, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia, 1969.

²³ Madas Edit szövegkiadásában tévesen többes számban, „kerekekön” alakban szerepel. MADAS, *i. m.*, 49.

²⁴ Például Petrus Damianinál: „Cumque alii atque alii ex eodem genere homines post carnis obitum ad praefatam scalam per temporum intervalla confluerent, alii protinus cedentes inevitabilis necessitate iudicii ad inferiora migrabant.” PETRUS DAMIANI, *i. m.*, 433–434.

²⁵ Hervé POIDEVIN, *Autour de la pesée des âmes = Actes des „Premières Rencontres Graffiti anciens” à Loches en Touraine*, Loches en Touraine, ASPAG, 2002, 55–64. (http://lespierresdusonge.over-blog.com/pages/AUTOUR_DE_LA_PESÉE_DES_AMES-1436963.html, 2012. 10. 31.)

mely éppen ennek a példázatnak egy variánsa: egy szent jámbor lelke a pokolban egy apát és egy fiút lát, akik két tüzes vasláncsal vannak összekötve, és miközben egymást szidalmaznak bűneikért, a lánc miatt önmagukat is megszagatják.²⁶ Temesvári Pelbárt egyik nagybőjti beszédében pedig még egyszer szerepel ez a történet, ám e variáns már meglehetősen távol áll az *Érdy-kódex*ben található változattól: itt egy remete látja apját és testvérét, amint egy-egy fazékban főzik őket forró tűzön, miközben egymást átkozzák bűneikért.²⁷ A Karthauzi Névtelen tehát minden bizonnyal ismerte azt a hagyományt, amely szerint egyes lelkeket azzal büntetnek a pokolban, hogy tüzes kereken kell forogniuk, és azzal az eljárással is tisztában volt, hogy a történetek egyes tárgyai tetszés szerint felcserélhetők, így létrehozhatta saját exemplumvariánsát.

Temesvári Pelbárt prédikációjával lazább kapcsolatban álló exemplumok

Ebbe a csoportba az *Érdy-kódex* azon exemplumait soroltam be, amelyeknél kimutatható, hogy Temesvári Pelbárt valamelyik prédikációja alapján készültek, ám az eddig látott önállóságon túl itt a forrás lazább követését az is bizonyítja, hogy a Karthauzi Névtelen hogyan helyezi át az exemplumot saját beszédébe. A kántor-szerdára írt beszéd nevető domonkos szerzeteséről szóló történetet (lásd Melléklet II, 5. példa) a Karthauzi Névtelen nem arra a tételre hozza bizonyítékul, mint a forrásaként szolgáló Temesvári Pelbárt. Ő az exemplum előtt az angyalokkal kapcsolatban fejtegeti, hogy kinek a feladata a lelkeket a nekik rendelt helyre vinni, a Karthauzi Névtelen pedig egy, a forrásban nem megtalálható tételt helyez el a beszédébe, és ahhoz illeszti hozzá az exemplumot.²⁸ Bizonyos esetekben tehát még Pelbárt egyes aldivisióit sem követi pontról pontra, hanem kiválaszt belőlük egy történetet, amelyet minden erőltettség nélkül saját prédikációjának szerkezetéhez illően helyez el beszédében. A Karthauzi Névtelen advent második vasárnapjának episztoláját magyarázó beszédében sem követi szorosan Temesvári Pelbárt szövegét. Azt írja (*Érdy-kódex*, 009b), hogy – ahogyan ígérte – ebben

²⁶ *Székelyudvarhelyi codex*, közléteszi KATONA Lajos, Bp., MTA Könyvkiadó Hivatala, 1908, 80.

²⁷ PELBARTUS DE THEMESWAR, *Sermones Pomerii quadragesimales [de poenitentia]*, Hagenau, Heinrich Gran, 1499. Sermo VI, (*Dominica I. post prandium*), F. (E mű rövidítése: PQ1.)

²⁸ „Mert az bȳzon dolog hogȳ senkȳ nȳnchen olȳ ȳgaz . olȳ zent . olȳ ȳo eelewt hogȳ kȳ meg nem retten mȳkoron az meennȳeȳ hatalmas bȳro eeleben ȳwtan . kȳrȳl eellȳen peldaat ees olwaswnk : Vala Anglȳa orzagan zent Damonkos atȳank zerzetȳben es ȳffȳw aȳoȳtatus frater . mȳkoron halalara ȳwtot volna hozȳaa gȳwleenen ȳo zokaas zerent Az Iambor atȳaffȳak hogȳ vȳgaztálnak es ȳmadnanak eerette [...]” *Érdy-kódex*, 023a. – „Circa tertium mysterium de officialibus exsecutoribus huius sententiae iudicii quaeritur, utrum ad angelos bonos, an ad malos pertineat exsecutionis sententiae officium, ut ipsi habeant animas hominum post particulare iudicium portare ad locum sibi deputatum. [...] Pro exemplo finaliter proponamus, quod legitur in sermone discipuli, vicem quod in provincia Angliae in conventu fratrum praedicatorum quidam frater iuvenis devotus infirmatus ad mortem, praesentibus fratribus pleno ore risit in agone [...]” TH 008 O–P.

a beszédében az előző heti témát fogja folytatni, vagyis az utolsó ítéletet fogja leírni. Ehhez Temesvári Pelbárt két, advent első vasárnapjára írt beszédét használja fel forrásként (TH 003 és TH 004), ám meglepő módon Pelbárt egy advent második vasárnapjára szóló beszédét is előveszi a beszéd szerkesztéséhez, abból azonban csak egy exemplumot vesz át (lásd Melléklet II, 1. példa, melynek forrása: TH 007 G).²⁹ Nagyon hasonló a helyzet a hétben hagyó vasárnap beszédének első exemplumában is (lásd Melléklet II, 14. példa): itt is egy Temesvári Pelbárt-beszéd divisióit követi (TH 041), egyik tételének bizonyításához azonban egy másik Pelbárt-beszédből választ exemplumot (TH 042 S).

Feltehetően nem Temesvári Pelbárt prédikációja alapján készült exemplumok

Olyan exemplumok is vannak az *Érdy-kódex*ben, amelyek esetében már joggal feltelezhető, hogy nem Temesvári Pelbárt valamelyik prédikációja volt a forrása. Az első ilyen exemplum az 1.2. pontban már említett példa, amely egy szerzetesről szól, aki Krisztus halálán elmélkedve megszabadult kísértéseitől (lásd Melléklet II, 12. példa). Azon kívül, hogy többlet információt tartalmaz Temesvári Pelbárt változatához képest (lásd „quodam” vs. „jámbor szerzetes”), az exemplum lezárása is eltér tőle. Míg Pelbárt változata egyszerűen azzal zárul, hogy a szerzetes elmélkedése után megszabadult kísértéseitől, addig az *Érdy-kódex* változatában azt is olvashatjuk, hogy ezután élete hátralevő részében többlet nem is esett kísértésbe. Ugyanígy zárul Ludolphus de Saxonia, egy 14. századi karthauzi szerzetes változatában is az exemplum: a szerzetes a továbbiakban is folytatta a Krisztus kereszthalálán való elmélkedést, így többé nem szenvedett a kísértéstől.³⁰ Ha csak ennyi lenne a különbség a két szöveg között, akkor az eddig elmondottak alapján még mindig lehetne úgy tekinteni, hogy itt is Temesvári Pelbárt volt a Karthauzi Névtelen forrása. Amiért mégis ebbe a csoportba soroltam a tárgyalt exemplumot, annak oka az a nem elhanyagolható tény, hogy a karthauzi szerző nem arra a forrásra hivatkozik, amelyre Pelbárt: az *Érdy-kódex* a *Vitae patrum*ot jelöli meg forrásként („az zent atyáak eeleteeben”), Temesvári Pelbárt viszont Petrus de Palude *Thesaurus*át („in sermone Thesauri”). A forráshivatkozásokat pedig a prédikációszerkesztők általában egy az egyben át szokták venni forrásszövegükből.

Ennél talán még valószínűbb egy ismeretlen forrás használata a negyed menyegzős

²⁹ MADAS Edit, *Az Érdy-kódex keletkezéséről: Szövegtörténet és szerzőség kérdése* (doktori disszertáció kézírata), Bp., ELTE BTK, 1977, 66.

³⁰ „Mykoron azt tötte volna ottan mynden gonoz keseertety el tawozanak Azonnal halaat ada rajtta wr istennek es halalyg azon regulaban marada meg . es semjy keseertety nem leen towabbaa [...]” *Érdy-kódex*, 082b. – „Surge et plange passionem meam et liberaberis. Ita fecit et liberatus est. Haec in sermone Thesauri.” TH 032 R. – „Quo audito ille frater surrexit, et se ad meditandum Passionem contulit, per ejus continuam replicationem nequaquam plus de cetero talem umquam sensit animi passionem.” LUDOLPHUS DE SAXONIA, *Vita Christi*, Parisiis – Bruxellis, E Societate Generali Librariae Catholicae, 1878, 5 (Secunde partis caput 58, 6).

vasárnap exemplumának esetében, amelynek központi alakja egy olyan ember, aki csak halála után kérte Isten irgalmasságát (lásd Melléklet II, 13. példa). Itt az *Érdy-kódex*ben található prédikáció szövege lényeges ponton különbözik a szakirodalom által forrásként megjelölt Pelbárt-szövegtől: a divisióknak sem a számozása, sem a csoportosítása nem egyezik a két beszédben, továbbá az exemplummal sem ugyanazt a tételt bizonyítja a két szöveg (az *Érdy-kódex*ben azt támasztja alá a történet, hogy az embernek nem szabad hamis bizodalomba esnie, Pelbártnál pedig azt, hogy az Isten igazságosan büntet). Emellett pedig magában az exemplum szövegében is jelentős különbségek találhatók: így például míg Temesvári Pelbártnál a „diabolus” szó szerepel, addig a Karthauzi Névtelen a többes számú „pokolbeli hóhérok” kifejezést használja, vagy míg Pelbártnál azt kérdezi a főszereplő az ördögtől, hogy te ki vagy, addig az *Érdy-kódex* központi figurája arra kíváncsi, hogy mit keresnek ott.³¹

Végezetül pedig egy olyan példázat is található a kódex *De tempore* részének egyik beszédben, amelyet minden bizonnyal nem Temesvári Pelbárttól vett a Karthauzi Névtelen, hiszen az semmilyen változatban nem található meg nála. Az exemplum egy ájtatos apácáról szól, aki Szűz Mária közbenjárásának köszönhetően megtanulja, hogy az üdvösséghez nemcsak az istenszeretet, hanem az istenfélelem is szükséges (lásd Melléklet II, 6. példa). A Karthauzi Névtelen a Pelbárttól átvett nevető domonkos szerzetesről szóló példa után helyezi el ezt az ismeretlen forrású exemplumot, feltehetően azért, hogy a célközönségéhez, a latinul nem tudó laikus testvérekhez és apácákhoz közelebb álló történettel zárhassa le beszédét.

Az itt összefoglalt forrásösszevetés alapján tehát megállapíthatjuk, hogy az *Érdy-kódex* *De tempore* részének exemplumai döntően Temesvári Pelbártnál szereplő exemplumokra vezethetők vissza. Az exemplumok több szempontból is eltérnek forrásuktól: egyrészt gyakoriak a stiláris eltérések a kódex és a forrás között, másrészt jellemzőek a Karthauzi Névtelen prédikációs gyakorlatának köszönhető, az ő háttértudására visszavezethető tárgyi eltérések, harmadrészt pedig megfigyelhető az exemplumok újragondolása, más kontextusba helyezése is. A kódex exemplumai egy művelt prédikációszerző tudását tükrözik, aki a korabeli forráshasználati szokásoknak megfelelően tudatosan szerkeszti beszédeit. Exemplumainak szövegén megfigyelhetők a szóbeli hagyomány hatásának nyomai, ami a népnyelven való írás korai időszakának fontos jellegzetessége. A forrásösszevetések segítségével talán nemcsak a korabeli egyházi szóbeliség, hanem annak a népi kultúrába lesüllyedt elemei is jobban megközelíthetővé válhatnak.

³¹ „Mýkoron halalara . ýwtot volna / eerette ýeweenek / az pokolbely hoherók hogý ký venneek lelkeet / Az nyáwalýas ember meg batorýttaa magaat es monda . mýjt kerestók eett . mondanak hogý pokorra výgýewenk mert mýeenk vagý [...]” *Érdy-kódex*, 085b–086a. – „Pro exemplo finali legitur inter miracula, quod quidam homo, cum semper in vita tota luxuriose et male vixisset, ad horam mortis veniens vidit ante se *diabolum* astare, cui ait: *Quis es tu?*” TH 035 L. [A kiemelések tőlem. B. Zs. Á.]

Melléklet I.

Forrás: *Calendrier et compost des bergiers: La grant danse macabre*, Troyes, Nicolas Le Rouge, 1531 (Bibliothèque nationale de France, Res V 279/Microfilm R 34575), 40. (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b2200042p/f40.item>, 2012. 10. 31.)

Melléklet II.

I. Példa arról, hogy a halál félelmetes: a halál utáni ítélettől még a jámbor Agathon apát is félt. *Érdy-kódex*, 010b.

Olwastatýk az zent atýaak eeleteenben / zent Agathon apattwrrol hogý mýkoron halalara ýwtot volna es ýghen rettenne Mondanak az tawoytwaný zentsseeges atýank mýt feelz ký

mennÿ Nam nagyÿ sok eztendeeg . zolgaltaal wr istennek . felele nekÿk az zent Iambor ÿollehet a'mÿnt lehetôt wr istennek parancholattÿaat en eeletemben ÿgekôztem bel tellÿesôÿtenôm . De maga olÿ rettenetes az halaal es ÿstennek ÿteeletÿ hogÿ ffeelôk reeayok mennem / Mert eeg az halalnak kapwÿa es wta De sok vezedelmek vannak raÿtta . / kÿ twdhattÿa meg . ha mÿndenekrôl ÿgaz zamot adhat / Es kÿ vohattÿa hattra . az hatalmas bÿronak kÿ feÿezôt sentenciaÿaat . Es kÿ menekôdhetÿk kÿwe az pokolnak veeghetetlen keennÿabol ha tôrteenÿk oda esnôm : ezek atÿamffÿaÿ az feeelmes wtak embernek halalanak ÿdeÿn.

2. Példa az egyház tulajdonát elfoglaló ispánról, kinek bûne öröklôire is átszállt. *Érdy-kódex,021a.*

[K]ÿrôl eellÿen peldat ÿr . petrus damiani / vala eegÿ hispan kÿ nemÿnemew ôrôkôt el foglalt vala . eegÿ zent egÿhaztwl . Es azonkôzben kÿ mwlwan karhozeek eerette . kÿ ew wtanna byraa az es el karhozeek / Annak wtanna harmadÿk negÿedÿk tÿz ÿÿÿk mÿnd pokorra zallanak eerette / ÿeleneek meg egÿ Iambornak es lataa haat pokolnak keennÿaban mÿnd tÿzen es nagyÿ tÿzes kerekôn forognak ffeel es alaa es egÿ mast atkozÿaak eerette hogÿ eegÿÿk masra hamÿss ÿozagot hagÿot volt / annak okaert meltan halazttÿa wr isten az ollÿan ÿteeletôt az wtolso ÿteelettre.

3. Példa Traianus császárról, aki a Purgatóriumba került Gergely pápa imádságának köszönhetően. *Érdy-kódex,021b.*

[K]ÿrôl . elssew pelda . Traianus chazar . kÿ ÿollehet melto volt volna erek karhozattra / De nem vetteteek az erek keenra : kÿ ÿewendôre zent Gergel papa ÿmachaganak mÿatta kÿ vala valtando.

4. Példa egy párizsi doktorról, aki holtan fekve három egymást követô napon felült koporsójában. *Érdy-kódex,021b–022a.*

Masod pelda : Az nema zerzetnek eredetÿben wgÿ vagÿon meg ÿrwan / hogÿ mÿkoron Parisban egÿ nagyÿ ÿras twdo doctor meg holt volna es el akarnaak temetnÿ : elssew napon ffeel ÿle es monda . Istennek ÿteeletÿre ÿdeztettem . es le erezkôdeek . Masod napon meg ffeel ÿle es monda Istennek ÿteeletÿ zerent meg ÿteeltettem . meg le erezkôdeek harmad napon . meg ffeel ÿle es monda Istennek ÿgaz ÿteeletÿ zerent el . karhoztattam / es tebbee ffeel nem tamda : ha kÿ ennek ÿÿlwabban valo eredetÿt es veegezetÿt meg akarÿa Twdnÿ zent Bruno atÿank eeleteeben meg talallÿa.

5. Példa a halála órájában nevetô ifjú domonkos szerzetesrôl. *Érdy-kódex,023a–023b.*

[K]ÿrôl eellÿen peldaat ees olwaswnk : Vala Anglÿa orzagban zent Damonkos atÿank zerzetÿben es ÿffÿw aÿoÿtatus frater . mÿkoron halalara ÿwtot volna hozÿaa gÿwleenek ÿo zokaas zerent Az Iambor atÿaffÿak hogÿ vÿgaztálnak es ÿmadnanak eerette / Azonkezben hog az hora el ÿwtot volna . az halando frater el fakada mewethwe / mÿkoron meg kerdôtteek volna okaat / felele mert ÿme bel ÿewe zent Edmondus kÿralÿwnk es martÿr . az zent angÿalok ees bel ÿeweenek Annak wtanna nagyôbban kezdee annal ees mewethnÿ Es ÿme bel ÿewe Az mÿ Zent Azzonÿwnk maria

ees azert tyztölljeetók ewtet / ottan Terdre esween az fraterek Salue reginat mondanak ./ Monda az betegh frater / halaa leegen týnektók mert nagy eremest fogadaa twletók ez nemes ýdwózletót Annak wtanna el valtozeek zyne az beteg fraternek kezde vereýtózný kezde rettegný / es monda ýme el ýewe az Cristus býro enghemet meg ýteelný / kezde zeegen elótte feelný rettegný . kezde vereýtózný / az fraterek kedeege wntalan tórólween . nem gyözýk vala / vereýtekeet zarastaný / Es vetekòdýk vala . az býro elót / Neha mondywan wgý vagyon / Neha kedeege nem Nem wgý vagyon / Es neha kenýerege vala mondwan Azzonýom maria ne haagy el / ne tawozýaal el en tewlem . Monda esmeg o ýo Iesus wram : Haag egý keweset . Mýkoron ffele wchwdot volna es meg kerdótteek volna az fraterek mý dolga volt volna / felele olý mýnt vðdamsaggal : O zerelmes atýamffýaý . býzonýawal nagy ýrgalmas az wr isten ./ mert nem akaraa hogý el vezneek . Es annakwtanna halaat adwan azzonýwnk marianak hogý meg segeellette volna . es nagy bodogwl ký mwleek es mennýeknek orzagara meene.

6. Példa egy ájtatos apácáról, aki Szűz Mária közbenjárásának köszönhetően megtanulja, hogy az üdvösséghez nemcsak az istenszeretet, hanem az istenfélelem is szükséges. *Érdy-kódex*,023b–024a.

Meg ezenről mas peldaat talalwnk vala eegý aýoytatus Apacchýa leean . kýnek olý nagy malazttýa vala istený eedesseege . hog mýndenkoron nagy aýoytatus sýrassal es eremmel teezen vala mýnden zolgalatot az wr istennek es azzonýwnk zýz marianak . tórteeneek hogý halalara ýwta es mýkoron zokasa zerent nagy eedes zeretettel es aýoytatus leeleekkel aýanlanana magaat wr istennek es azzonýwnk marianak : azonkòzben ýeleneek meg neký az hatalmas istennek ýteletý es meg ýsmeree magaat ký annak elette nem twggýa vala mýchoda leegýen az istený feelelem kezde rettegný kezde feelný . mýnt ký soha semý ýot nem tett volna . Azonkòzben neký ýeleneek az zýz maria . es monda . mýt feelz mýt rettetz . eedes leanyom . felele / Oh zentsseegees azzonýom ne haгы el . nam mýndenkoron nagy eedesseegees zolgaltalak mýre hatz el veznóm . Monda ewneký / mý oka mýeert el keellene veznód felele / Mert Nem twttam hogý az te zent ffýad ellýen hatalmas eellýen feelelmes leegýen . Monda ewneký az zýz maria / twggýad azt eedes leanyom hogý meel ýghen zýkseeg Idwesseege az istený zeretet ollýan zýkseeg az istený feelelem ees / eeggýk masýknaal kýl nem lehet . ha istennek feelelmeeben eeltel volna . haat ýmaran tellýes erdemeet venneet De ýol latod hogý vala mýt tettel mýnd semýnek lattatýk / az istený feelelemnel kýl / meen el azert ýobbohat meg te eeletódet hogý az erek eeletót eerdemlýed / Azth halwan nagy halaat ada raýtta azzonýwnk marianak . es annak wtanna nem tehet vala semýt olý aýoytatussaggal . hogý mas felól meg nem retten vala zýwe az hatalmas istennek ýgassagus ýteletýn : Es azonkeppen nagy sok ýozagot gyóýte bodwl mwleek kýwe es tellýes erdemmel meene wr istennek zent orzagaban.

7. Példa egy asszonyról, akinek eszébe jut Krisztus gyermek volta, könyörög, és bocsánatot nyerne a bűnei. *Érdy-kódex*,049b–050a.

[K]ýről eellýen peldat talalwnk . Vala egý bodogtalan azzonýallat . ký ew ýdeýeet gonossagban fogýlalta vala el : mýkoron magaban tert volna . lataa haat ketsseege nek kapwýan vagyon . mert istennek ýgaz ýteletýt gondolwan . meltonak ýteelý vala magaat pokolnak keennýara .

Ha mýkron teròytý vala gondolattýaat az meennýeý paradýchomnak dýchòsegeere . oda meltatlannak twggýa vala ew sok býneýnek mýatta / Ha kedeeg Cristus Iesusnak zent keennýaat halalaat lattýa vala nagý halalatlansagaat . Mýkron ýmaran kòzel volna hogý ketseegnek hababan el merwlne / Ezeeben ýwta Cristusnak kýsded germekseege mert az apro germòkòk hamar megh engednek . Ottan le esween keeree wr Iesust ew germòkseegeert ýrgalmazný es azonnal erdemle menýbòl zozatot Hallaný mondwan Býzýal mert megbochattatnak az te býneyd.

8. Példa egy gazdag emberről, aki halála órájában meglátta a pokol nyitott kapuját. *Érdy-kódex,070a–070b.*

[P]eldaat veet rola zent Beda doctor : Vala Angliaban egý Kazdag ember . mýkron halalara ýwtot volna . lataa haat az pokol aýtaa nýtwan vagýon / Es nagýon meg rettene raytta / Mýkron býztatnaak ewtet hogý wr istennek ýrgalmassagaban býzneek es istenben vetnee remeensegeet Monda amýnt lehete . O keesen kòltem el mwlt az ýdew . es azonkeppen erekkee el karhozeek.

9. Példa Szent Antal remetéről, akit nagyon háborgattak a tisztulatlan lelkek. *Érdy-kódex,072a–072b.*

[M]ýnt meg hallýok towabbaa : pelda rola wgý olwastatýk zent Anthal remòte eeleteeben kýt felette haborgatnak vala az týztwlatlan leelkòk : ha Mondwan hatalmatok vagýon en rayttam . ýme eett elòttetòk vagyok nýellýetòk be zaggassatok . meg awagý òllyetòk meg . ha kedeeg semýt nem tehettòk : mýt dýheskòttòk heeýýaban / Azert chak ký nekýk ne engheggýen gonossaghnak mýatta . semýt nem arthatnak kerezttýen embernek.

10. Példa a hosszú nyelvű elkárhozott rágalmazóról. *Érdy-kódex,077b.*

[K]ýról eellýen peldaat olwaswnk . vala eegý ember ký felette zoo výselew vala eelteeben . Halalanan wtanna ýeleneek meg egý zomzeeggýanak haat nagý hozýw nýelwe vagýon . hogý ha mýnd az földet eernee alaa es nagý týzes langos . es nagý sok zerechen germekòt chýgnek raytta . Es wntalan eezý raghýa ennen maga nýelweet . Mýkron az zomzeeggýa megh ýsmertte volna . meg kerdee mýnt volna dolga . Es meg mondaa neký : hogý az atkozot ragalmassageert erekkee el karhozot volna es azert volna ollýan nagý zernýw keennýa.

11. Példa a kegyetlen fejedelemről, akit a pokolban úgy kínoztak, ahogyan ő is kínoztatta jobbágyait. *Érdy-kódex,079a.*

[K]ýkròl eellýen peldaat olwaswnk : Vala eegý Iambor zerzetes frater . ký mýkron halalara ýwtot volna . neký ýeleneek zent Benedek appatwr . es meg ýelengetee ewneký mýnd az bodogoknak lakodalmokat . mýnd az karhoztaknak . keennýokat . kýk kòzòt latanak eegý zegeen karhozottat kýt haat az erdegòk nýwzýaak es annak wtanna : sowl vakarýaak ew testeet . es az wtan týzes rosteelýon sýthneek : kýt mýkron meg kerdòttek volna . mý oka volna az nagý keennak . feleetòt teen mondwan hogý : volna egý nagý kegyetlen fejedelem . es . ew zolgaýt Iobaggýt ew ees azonkeppen nýwzttá foztoztta volna . Azert zenwedne ollýan keent istennek ýgaz ýteeletý zerent.

12. Példa egy szerzetesről, aki Krisztus halálán elmélkedve megszabadult kísértéseitől. *Érdy-kódex*,082b.

[P]elda rola . kÿröl ellÿen peldaat olwaswnk az . zent atÿaak eeleteeben / Vala egÿ Iambor zeerzetes : kÿ olÿ ÿghen meg zomorodot vala erdeghÿ keseertetnek mÿatta . hogÿ sem dolgot sem ÿmachagot sem ÿras olwasaast sem eegÿeb dolgot nem tehet vala : Es mÿkoron nagÿon bwszkodneek nekÿ ÿeleneek wrwnk Iesus Cristus monda : mÿt zomorkodol kel ffel . sÿrassad meg az en keenomat halalomat es ottan meg zabodwlz . Mÿkoron azt tÿtte volna . ottan mÿnden gonoz keseertetÿ el tawozanak / Azonnal halaat ada rajÿtta wr istennek es halalÿg azon regulaban marada meg . es semÿ keseertetÿ nem leen towabbaa.

13. Példa egy emberről, aki csak halála után kérte Isten irgalmasságát. *Érdy-kódex*,085b–086a.

[K]ÿröl eellÿen peldaat olwaswnk . Vala egÿ ez vÿlaghÿ ember . kÿ ÿollehet wr istennek ÿrgalmassagaban nagÿon bÿzyk vala : gonoz teetemeentwl kedeegh meg nem zenÿk vala : Mÿkoron halalara . ÿwtot volna / erette ÿeweenek / az pokolbely hoherök hogÿ kÿ venneek lelkeet / Az nÿawalÿas ember meg batoroÿtaa magaat es monda . mÿt kerestök eett . mondanak hogÿ pokorra vÿgÿewnk mert mÿeenk vagÿ . Azt halwan meg haborodeek rajÿtta es kezdee feÿeet tetowa forgatnÿ hogÿ zÿnököt ne latnaa . De ÿme az zernÿew förtelmes lelkök mÿnden felee zemeÿ elöt forognak vala . Lataa azert hogÿ nem mehetÿk meg tewlök . monda nagÿ ffeel zowal . az nagÿ isten eleeben vettem dolgomat . Es mÿkoron ÿstennek eröss ÿteeletÿre költenek volna . Monda . az zegeen leelek . hatalmas isten . nagÿ az te ÿrgalmassagod zabadoÿch meg enghemet vÿzon ellen az förtelmes lelkök ees mondanak / ÿgaz isten . te nagÿ ÿgassagos ÿteeletöt zerent ÿteeld mÿnekewnk ez lelköt / mert mÿnket zolgalt es mÿnekewnk engedöt ew eeleteeben es nem teeneköd / Monda az ÿgaz bÿro / wr isten / Azt ÿol latom . De mÿre te gonoz leelek nem keerted . es nem [ke]rested az en ÿrgalmassagomat te eeletödben mÿg eelteel . hanem chak mastan mÿkoron az ÿrgalmassagnak sem helÿe sem ÿdeÿe nÿnchen / Azert a'meel gonozwl eeltel es kÿ mwltal . wgÿan veegÿed haznaat . Es ottan el ragadaak az gonoz hoherék es pokorra vÿweek.

14. Példa egy ferences novíciusról, aki álmot látott, mikor el akarta hagyni a rendet. *Érdy-kódex*,090b–091a.

Pelda . kÿre eellÿen bÿzon peldaat olwaswnk . Vala zent ferencz atÿank zeerzetÿben eegÿ ÿffÿw Nouicius frater . kÿ mÿkoron az zent zeerzetnek terheet latta volna . reea tekeellee magaat hogÿ el hadnaa / es kÿ menne az zerzetböl . / Mÿkoron bel meent volna az zent egÿhazban esee le ÿmachagra az Sacrarium elöt hol ott zoktaak az oltarÿ zentsseegöt tartanÿ hogÿ meg halalnaa wr istennek es Azzonÿwnk zÿz marianak mÿndden ÿo Teetemeenÿekröl . es bwlchwt veween el kÿ meenne azonközben le haÿtaa feÿeet es el zwnnÿada : Es ÿme lataa az zÿz mariat hogÿ az zelenczeet nÿtta volna . kÿben az zentsseeg tarttatÿk vala . Es wrwnk Iesus zeep germök kepeeben kÿ ÿeween meg allapeek az oltaran Monda ottan az ÿrgalmassagnak zÿleÿe ewnekÿ . En eedes ffÿam keerlek ÿrgalmaz' ez te zegeen zolgaddal : felele az aldót Cristus / kegÿelmes zÿlem mÿt teegÿek ew vele ha nem akar en velem meg maradnÿ . En eedes

ffjam Aggÿ malaztot ewnekÿ meg maradasra / Es ottan Cristus Iesus ffel emelween eedes kezeÿt meg aldaa az fratert mondwan / En meg tartom es meghotalmazom ewtet . az te nagÿ eerdemes voltodeert / en zerelmes zÿlem / Es ez mondasok wtan esmeg az zelenczeben meene . el enÿezween : Az frater kedeeg magaban terween nagÿ halakat ada raytta wrwnk Iesusnak es az zÿz marianak hogÿ meg vÿgaztaltatot volna Es towabbaa semÿ keseertetÿ nem leen / Ez latast sem mondaa senkÿnek hanem chak halalanak ÿdeÿn / kÿbòl dÿcheertesseek wr isten.

15. Példa egy tompa elméjű fráterről és a két szennyes fazékról. *Érdy-kódex, 094a–094b.*

[K]ÿról eellÿen peldaat olwaswnk az reeghÿ zent atÿaaknak eeletòkben . Vala eegÿ Zeegen ÿffÿw frater . kÿ soha egÿ ÿgheet sem foghat vala az zent ÿrasban : meene azon valo banattÿaban eegÿ veen Iambor atÿahoz . es megh mondaa ewnekÿ : Monda az veen atÿa / hozÿ ket zennÿes fazekat . eede / mÿkoron meg totte volna . monda esmeg . ònch vÿzet ÿmez eeggÿkben ònch meg kÿwe belòle . mÿkoron azonkeppen tòtt volna . / Monda esmegh az veen atÿa / esmeg azonkeppen teegÿ Mÿkoron gÿakortaa az ÿffÿw frater . meg mosta volna az eeggÿk fazekat . Monda veegre hozd eede ÿmaran ewket . es meg kerdee mellyk volna tÿztab . felele az ÿffÿw frater hogÿ az . kÿben vÿzet tòltòt volna . es meg entette volna belòle . kÿ adaa azert az regulaat mondwan wgÿan vagÿon embernek ees dolga . chak gÿakortaa halgassa istennek zent ÿgheÿeet bator meg ne tarthassa meegh tÿztab / honnem az kÿ nem halgattÿa.

16. Példa egy csúf játékosról, akit a prédikáció alatt megszállt az ördög. *Érdy-kódex, 095a–095b.*

[K]ÿról eellÿen peldat olwasswnk mÿkoron egÿ Iambor pÿspek predicallana / egÿ ez vÿlaghÿ chwff Iateekus kezde magaat hannÿ az predicacion az Iambor predicatornak bozwsagara kÿnek mÿatta eegÿebekkel es megh Wtaltattÿa vala istennek ÿgheÿeet / ottan erdegh meene belee / es addeeg zaggataa magaat es ragaa nÿelweet hogÿ wgÿan eeltòk zernÿw halallal mwleek kÿwe.

17. Példa egy káromló asszonyról, akit elragadott az ördög Szent Ferenc prédikációja közben. *Érdy-kódex, 095a.*

Zent ferencz atÿank eeteeben meg wg olwassok . mÿkoron predicallana / egÿ chachogo azzonÿallat ott kezdee karomlanÿ istennek zent / Es mÿkoron ÿnteesnek wtanna meg nem zònneek : monda az zent Erdegh veed ffel . ved ffel a” mÿ tÿeed es meenÿ el vele / ÿme chodalatus dologh Azonnal ffel ragadaa az azzonÿallatok es mÿnd addeeg vÿwee az eghen . mÿg halhataak sÿwasaat reewasaat / kÿbòl megh ÿsmertetÿk mert nagÿ ellene vagÿon wr istennek / kÿ az istennek ÿgheÿeet megh wtallÿa es nem akarÿa hallanÿ.

18. Példa egy emberről, aki a prédikációkkor mindig kivonult a templomból, ezért a kereszten függő Jézus bedugta a fülét, mikor a temetésén imát mondtak érte. *Érdy-kódex, 095b.*

[K]ÿt eellÿen peldawal meg bÿzonoÿthatwnk / Vala eegÿ vala nemÿnemew . ember . kÿ soha nem alhattÿa vala . megh . mÿnt predicallanÿ keztek . de ottan kÿ menween eedes towa kerengòtte az zent egÿhazat : Mÿkoron kÿ mwlt volna . vÿweek az zent egÿhaz es kezdeenek

eerette zolosmaat olwasnÿ ÿme choda dologh . Az aldót Cristus Iesusnak fezwletÿ kÿ vonÿaa kezeÿt az vaass zeeget kózzól es bel dagazwlaa ew fÿleÿt Azt latwan meg reetteneenek rajtta / Monda ottan az pap Iambor : twggÿatok atÿamffÿaÿ hogÿ ennek az ÿegÿe mert mÿkeppen ez ember soha nem akaraa halgatnÿ istennek bezeedeet . de ottan kÿ meegÿen vala rola . ÿme isten ees nem akarÿa hallanÿ eerette valo ÿmachagot Azert twggÿatok hogÿ ez ember el karhozot . Azt halwan kÿ vÿweek az parragban temetnÿ . meegh testeet ees.

ZSÓFIA ÁGNES BARTÓK

The Exempla in the De Tempore Part of the Codex Érdy

The essay describes the different types of exempla in the *De Tempore* part of the *Codex Érdy*. The classification is based on the texts' relations to their source. In the first place, the codex contains exempla which are very closely attached to their source, to the sermons of Pelbartus de Temesvár. Secondly, there are exempla that also follow a sermon of Pelbartus but are influenced by other traditions, too. In other cases it can be argued that the compiler of the *Codex Érdy* used Pelbartus but he transposed the exemplum into a different context. Finally, some of the exempla supposedly have nothing to do with the codex's main source, that is, to Pelbartus, since they must have been taken from other unknown sources. By the comparison of the Hungarian and the Latin texts, we can understand more profoundly the methods of the anonymous compiler and we can reveal the mechanisms that affect the compilation of a Hungarian sermon of that time.